

ŞAPKA KANUNU

Doç. Dr. Seçil Akgün

Giyim, insanların ilk çağlardan başlayarak kendilerini doğanın çeşitli etkilerinden korumak veya ona uyum sağlamak için başvurdukları bir gereksinimdir. Uygarlığın gelişmesine paralel; gerek baş, gerek vücut, gerekse ayak için coğrafya koşulları, iklim, meslek, sınıf ve dinlere göre özellikler taşımıştır. Ülkelerin ekonomik koşulları, sanat anlayışları, gelenek ve görenekleriyle bağıntılı olmuştur. Yüzyıllardır insanlığın her evresinde değişiklikler göstermiş bu gereksinimde. başa giyilen ile başın içindeki, yani düşünce arasında sıkı bir bağıntı da gelişmiştir. Dolayısıyla, ayrımlar daha çok "başlıklar" açısından yapılmıştır. Devrim tarihimizde de bu sorunun çok özel ve büyük bir yeri olmuştur. Bu yerin anlaşılması için "başlık"ın geçirdiği evreleri bilmek yararlıdır.

Türklerin Orta Asyadaki başlıkları, pek kesin değildir. Sultan Orhan devrinde Rumların takke, Tatarların üzerine tülbent sarılmış börk, Türklerin ise beyaz börk giydikleri bilinir. Sonra, börklere mesleğe göre renk ayrımı da katılmış, Yıldırım Beyazıt devrindeyse, tüm Osmanlılar beyaz börk giyer olmuş. Yine de bunlar kesin bir kurala bağlanmaksızın geliştiğinden, hallavi, kavuk, kafes, kalafat, selimi, düzkaş, serdengeçti, keçe, üsküf, külah gibi çeşitli başlıklar giyilmiştir. Osmanlıların ilişkileriyle orantılı olarak da bunların arasına çeşitli Avrupa ülkelerinden de esinlenmeler girmiştir. Şubara Leh, Üsküf İtalyan, askeri miğfer ve zırhlı serpuşlar da Macar etkisi taşırlar (1).

Başlıklarda dinsel yönden de ayrıcalıklar kapsayan gelişmeler görülmektedir. Hristiyanların şapka giydikleri dönemlerde Müslümanlarda başlıklar, Padişahın halka kadar meslek ve tarikatlara göre, renk, ağırlık ve şekillerle ayrılmıştır. Bu, renk açısından Ermeni, Rum, Yahudi ve Müslüman olmak üzere ayakkabılarda da belirlemiştir. Üstelik ayırımın uygulanması devlet görevlileri tarafından sıkıca denetlenmiştir. Giyimleri çok katı kurallara bağlı Müslüman kadınların kıyafet uyumsuzlukları, köşe başlarında bekleyen devlet görevlilerince izlenir, uyumsuz peçe ve giysiler, makasla esilerek giyen, cezalandırılırdı (2).

(1) CBA:A.IV-17-C/D:70F:10; 10-1-105

(2) KARAL, Enver Ziya: Kıyafet Devrimi (Konferans)

İşte bu ortamda İstanbul'a gelen bir Avrupalının ilk kez bu kıyafet anarşisini gördüğünde, "Demek karnaval buraya bu zaman geliyormuş" dediğini tarih kitapları yazmaktadır .

Osmanlıların hızlı bir çöküş dönemi olan 18nci yüzyılda çeşitli milletlerden oluşan bu toplumun içinde bölünmeler de oldu. Batı ülkelerinin ilim ve fen alanlarındaki ileriliğini gören devlet adamları, batılılaşma hareketleri ile gitgide derinleşmekte olan bu uçurumun önünü alabilme çabasına düştüler. İmparatorluğun içindeki bölünmeyi de durdurabilmek ayrı bir kaygıydı. Bu doğrultuda, Müslüman olan ve olmayan halkın giysi ayrımı da bir sorun olarak ortaya çıktı. Ancak, 3.Selim, ilk batılılaşma önlemleri olan Padişah olarak orduda batı askeri giysileri uygulamak istemesini, gericilerin tepkisi sonucu, yaşamıyla ödedi.

Bundan sonraki ciddi atılım, II. Mahmut'dan geldi. Yasal ve sosyal haklar yönünden dinsel ayrımı kaldıracı ilk adımlar atılırken, o, "Ben halkımın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini havrada tanımak isterim" diyerek, din gurupları arasında giysi ve başlık ayrıcalığını kaldırdığını bildirdi. (4).

Bu sırada II. Mahmut, Vak'a Hayriyye ile Yeniçeri ocağını kaldırıp Asakir-i Mansure-i Muhammediye adı ile batılı anlamda bir ordu kurmuştu. Yeniçeriliğin tüm izlerini silmek isteği idi. Bunun için mezar taşlarındaki külahları bile kaldırtmıştı. Asakir-i Mansure-i Muhammediye'nin başına ilkin Bostancı Ocağında giyilen şubara'yı giydirdi. Sonra, Avrupa'dan örnek alabilmek için çeşitli başlıklar getirtti. Ulema ise, kenarlı olanlarıyla namaz kılınmayacağından, bu tür başlıkların kabulünün doğru olmadığını söylemişlerdi. Bunun üzerine, Tunus'ta kalyoncu neferlerinin giydiği fes düşünüldü. Askerin serpuş sorununa çözüm getirmek için 1827 de toplanan meclis de, şobaralardan daha dayanıklı olduğu ve İstanbul'da yapınca ucuza da gelebileceği için, püskülü biraz kesilmek koşuluyla, Fes'i onayladı. Derhal askere setre pantulla fes fiydirildi. tunus'tan ilk gereksinmeler için 50.000 fes getirtilirken, gerekli ithalat konularına eğilmek üzere bir de fes nazırı a:andı (5).

Dinciler, hristiyan kökenli olmamasına karşın fese büyük tepkiler gösterdiler. Gavur niteledikleri Padişaha karşı ayaklanmalar oldu. Padişah ise bunları fesin şeriatçe caiz olmadığını söyleyen Şeylühislaı azlederek cevapladı.

(4) KARAL, Enver Ziya, Osmanlı Tarihi Cilt VI, S:170

(5) Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Asakir-i Mansure'ye fes Giydirilmesi, Belleten XVIII/70:224-26

Asker dışında olanlara herhangi bir zorunluk olmamasına karşın, yeni giysiler pekçok Osmanlı tarafından benimsendi. Fes giymeyip başlık konusunda eski çeşitlemeleri sürdürenlere ise halk arasında "başbozuk" denildi.

Setre pantul ve fesle Osmanlılara değişik yaşam biçimi ve meslek gurupları girdi: Kıyafetin bağdaş kurarak oturmaya elverişsizliği, divan, masa ve sançaliyeleri getirdi. "Alafranga" ve "Alaturka" sözleri gelişti. Fes yapımcıları, fes kalıpcıları türedi. En ilginç de, rüzgar ve yürüyüşler sıklıkla dolaşan fes püskülleri için köşebaşlarında kundura boyacıları gibi türeyen püskül tarayıcılarıdır. (Fese, bu engellerinden dolayı "püsküllü bela" adı verilmişti.) Ayrıca, E-yüp'de Defterdar'da Feshane denilen fes imalathanesi açıldı.

Fes de kalıplarına göre Darbeyeoğlu, Hamidiye, Büyük Hamidiye, Aziziye, tam zuhaf, yarım zuhaf, efendi biçimi, iran biçimi türlerine ayrılırdı (Aziziye kalıbı tepesi dar, aşağısı geniş olup Sultan Abdülaziz tarafından giyilmişti. Hamidiye biçimi ise tepesi ile ağız aynı genişlikte olup II. Abdülhamit tarafından giyilmişti.) (6)

Karşıkoymalar, fesin kısa zamanda yerleşmesini, hatta dinsel sembol haline gelmesini önleyemedi. Ulema, sarık sarmaktaydı. Kimileri de fesin çevresine tülben sararak bunu sarığa benzetirdi. Gitgide sarık, ulemanın sembolü oldu. Kendilerinin halk açısından yüce din bilgini olarak tanınmasını isteyen istismarcılar da bundan sık sık yararlandılar. 1903 yılında II. Abdülhamit, topçu ve süvarilere fes yerine kalpak giydirmek isteyince, bir süre önce fese karşı koyan ulema, bu kez festen yana olup onun din alameti olduğunu öne sürdüler.

I. Dünya Savaşı sırasında Enver Paşa, özellikle sıcak yörelerde savaşan askere daha elverişli olması için kabalak ve güneş siperli olan "Enveriye"yi getirdi. Bu da yalnız asker arasında kullanıldı.

Kurtuluş Savaşı sırasında ise milliyetçiler, kalpaklarıyla tanındılar.

Başlık üzerinde bu değişiklikler, halktan çok bürokrat ve asker arasında gelişmeler gösterdi. Görüldüğü gibi, çeşitli yönetim, yönetici ve kavramların simgeleri olarak gelişti. Ortak nokta, gerek devlet memurunu, gerekse asker ve halk arasında bir kıyafet birliği sağlanması özlemi, ve bunun için 150 yıldır uğraşıldığıdır. Eğilimin de, yöneticiler arasında kılık kıyafetin din, mezhep, kültür, millet sembolü olmaktan çıkarılması olduğu görülmektedir.

(6) Uzunçarşılı, I.Hakkı: A.g.e. S:230

Atatürk'ün fese ilk tepkisi, Abdülhamit'in tahttan indirilmesinin neden olduğu olaylar üzerine, Trablusgarp'e gönderildiğinde olmuştur. Arabasının arkasına düşen çocuklar, başındaki fese alay etmişlerdir. İkinci 1910 da Picardia manevralarına gidişindedir: Atatürk, tren Türk sınırını geçince başına yanında götürdüğü kasketi, giymiş, birlikte gittiği Selehattin Bey ise fese kalmıştı. Bir istasyonda alış veriş ederken satıcı çocukların Selehattin Bey'e, "Tuh, Türk" demeleri Atatürk'ü çok üzmüştür. (8) Avrupa'da fese dolaşan Türklerin bir garip yaratıkmişçasına seyredilmelerine, alaya alınan, gerilik sembolü olan bir başlığın içinde Türk kafasının tutsaklığına dayanamıyordu. Türkiye'de amaçladığı gelişmeler arasında milleti için uygar, çağdaş kıyafet ve şapkanın da olduğunu sözlerini inanmazlıkla dinleyen Mazhar Müfit Kansu'ya 7-8 Temmuz 1919 gecesi not ettirmişti.

Yeni kurulan bağımsız Türk devletini kazandığı savaştan sonra bekleyen pek çok sorun vardı. Ekonomi, maliye, sağlık, askerlik, tarım ve sosyal alanlarda sorunlar... Bunların her biri aynı derece önemli ve ivediydi. Ancak, ilk önce, Türkiye'nin iki başlıktan, bir devlet başkanı, bir de dinsel lider, yani Halifeyi kapsar durumdan kurtarılması zorunluuydu. Halifelik sürdükçe, Türkiye teokratik nitelikte kalacak, dinle devlet işlerini içiçe yürütmek eğilimindekiler, her yenilik hareketine din'i kalkan yaparak karşı dūrâcaktardı. Başa giyecek nesneden çok öteye giderek yapısı düşünce sembolüolarak gelişen başlık ve kıyafet sorunu da devlet teokratik nitelikte kaldıkça ele alınamıyacaktı...

1924 de Halifeliğin kaldırılması, devrim hareketlerini hızla uygulayabilme ortamını kazandırdı. Ancak savaş sonrası Atatürk'ün çevresinde başarısını çekemiyen, yalnız halkın söz sahibi olduğu "eğemenlik ulusundur" ilkesiyle etkinliklerini yitireceklerini anlayanlardan bir karşıt gurup oluşmuştur. Bunlar, aynı zamanda tüm yeniliklerin de karşısındaydı.

Halifelik kaldırıldıktan kısa bir süre sonra, söz konusu gericilerin de desteğiyle doğu illerinde Şeyh Said isyanı patlak verdi. Kısa zamanda hükümet tarafından bastırıldı. Elebaşları istiklâl mahkemelerinde asıldı. Güvenlik sağlamak için Tahrir-i sükûn çıkarıldı. Gericilere de bu olay devrimlerin karşısında hiçbir gücün duramayacağını kanıtladı.

Atatürk, bu ortamda amaçladığı kıyafet devrimi için yararlanmayı düşündü. Bunun büyük Nutkunda "Efendiler, milletimizin başında cahil, aflet ve taassubun ve ilerle ve uygarlaşma düşmanlığının simgesi olan fesi atarak onun yerine bütün uygar Dünyanın başlık olarak giydiği şapkayı giymek ve bu suretle Türk milletinin uygar yaşamdan düşünce olarak da farklı olmadığını göstermek gerekliydi. Bunu Tahrir-i Sükun Kanunu yürürlükteyken yaptık" demektedir (8)

(7) İğdemir, Uluğ: Atatürk'ün Yaşamı, Cilt 1, Ankara 1980 S:23

(8) Atatürk: Nutuk, S:895

Atatürk, uygarlığın başlık sorunu olmadığını çok iyi biliyordu. Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine ulaştırırken, Türk kafalarının içinde mantıksal nedenlere dayanmayan her türlü ortaçağ düşüncesinin çıkarılması gereğine inanmıştı. "Nilleti millet yapan, ilerleme ve aydınlanmaya götüren kuvvetler vardır, fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler. Fikirler, manasız ve safsata dolu olurlarsa hastadırlar. Sosyal yaşam, akıl ve mantıkla ilgili olmayan yararsız, hatta zararlı birtakım akideler, ananelerle dolu olursa felce uğrar" (9) sözleriyle de bunu belirtmekteydi.

Düşünce değişikliğini yalnız kafanın içinde arayıp dışının eskisi gibi bırakılmayacağını da biliyordu. O zaman başın üstündeki karşıklığı her zaman içine sızma tehlikesi olacaktı. Bir süredir de halk arasında bu konuda kamu oyu uyandırmaya çalışıyordu:

İlk olarak, Muhafız Alayı Komutan İsmail Hakkı Tekçe önderliğinde, askere şapkaya benzer kenarları olan başlık giydirildi. Bu başlıkları askerlerin önce talim sırasında giymeleri, daha sonra evlerine de o şekilde gitmeleri, 1925 yılı ocak ayında planlanmıştı. Sonra, Adana'da bir hükümet doktoru, gazetelerde güneş altında çalışanların güneşe önlem olarak "şemsi siperli serpuş" giymeleri önerisinde bulundu. (10) daha sonra, gözleri şapkaya alıştırmak için, İzmir'de tramvayları çeken atlara şapkaya benzer başlıklar giydirildi (11). Özellikle gençler arasında da şapka giyenler, tek-tükde olsa görülmeye başladı. Bu girişimler, basın ve halk arasında olumlu olumsuz birçok tartışmalar getirdi.

Atatürk, bu tartışmaların gitgide yoğunlaşması üzerine, Meclisin de tatil de olduğu yaz aylarında şapka sorununa kesinlik getirmeye karar verdi. O döneme kadar gitmediği Kastamonu'ya davet edilmekteydi. Halka, şapkayı orada tanıtmaya karar verdi. Düşüncesinden yakınlarına söz edince, bölgenin tutuculuğuna karşı uyarıldı. Oysaki Atatürk, başka etgenleri de hesaplıyordu. Şöyleki, Kastamonu-İnebolu, iç isyanlara katılmamış Kurtuluş Savaşında Anadolu'ya geçmek isteyen savaşılar açısından, ayrıca özellikle silah ve cephane sevkinde çok yararlı olmuş bir bölge idi. Yine Kurtuluş Savaşında Atatürk'ü destekleyen fetvaya da Kastamonu Müftüsü Hafız Osman Nuri atmıştı. Aynı belgede toplanan 45 imzanın 24 ünü, yine Kastamonu'lu hocalar oluşturuyordu (12). Oraya hiç gitmemiş olmasını da kendisi bir başka neden olarak göstermişti. Başka bölgelerde, kendisini halkın kalpaklı ve fesli de gördüğünü, hiç görülmediği Kastamonu'daysa ilk nasıl görülürse, öyle kabulleni-

(9) Soyak, Hasan Rıza: Atatürk'ten Hatıralar, Ank. 1973 S:256

(10) Baydar, Mustafa Atatürk ve Devrimlerimiz, İst. 1973 S:216

(11) Karal, Enver Ziya: Konferansı Kıyafet Devrimi

(12) Baydar, Mustafa: A.g.e. S:217-18

leceğini düşünüyordu (13). 23 Ağustos Pazartesi sabahı, yanında Nuri (Conker) ve Fuat (Bulca) Beyler de olmak üzere Kastamonu'ya hareket etti.

Kastamonu'ya Atatürk, başında Panama şapka ile girdi. Şapkayı gören Kastamonu Valisi Fatin Bey, ve Mebusları Ali, Rıza ve Mehmet Beylerle bazı aydınlar, derhal terzilere koşarak şapka benzeri başlıklar diktirdiler, Atatürk'ü öyle dinlediler. Kendisini ziyarete gelenler de şapka giyiyorlardı. Hatta bunların arasında yine gravat ve şapkalı, Tahir Çelebi adlı bir Mevlevi şeyhi de vardı.

24 Ağustos günü, Kastamonu'da bir konuşma yapan Atatürk, halka, bir terziye de sözlerini doğrularak, çağdaş giysinin daha rahat, uygar ve ucuz olacağını anlattı. Türk ve İslam dünyasındaki çöküşün, uygarlığın gereği ilerlemeden uzak kalarak olduğunu, Türklerinse 5-6 yıldır bu esaslara uyarak kendilerini kurtardıklarını anlattı. "Artık duramayız. Behemehal ileri gideceğiz. Geriye ise hiç gidemeyiz. Çünkü ileri gitmeye mecburuz. Millet bilmelidir. Medeniyet öyle bir kuvvetli ateştir ki ona yabancı olanları yakar ve mahveder. İçinde bulunduğumuz uygarlık ailesinde layık olduğumuz mevkii bulacak ve onu muhafaza ve ilan edeceğiz. Refah saadet ve insanlık bundadır" (14) sözleriyle konuşmasını bitirdi. Sonra, başından şapkasını çıkararak halkı selamlayınca da halk, müftü dahil, başlarındakileri çıkararak karşılık verdiler. Bu bile başlı başına bir olaydı, çünkü o zamana kadar baş açıklığı, toplumsal kurallara göre ayıp nitelenirdi.

Kastamonu'dan İnebolu'ya giden Atatürk, 26 Ağustos'ta Türk Ocağında giyim ve şapka konusunda tarihi konuşmasını yaptı. O güne kadar "gavur" damgası yiyeceği korkusuyla adı söylenmemiş "şapka"yı halka tanıttı: Halka, kısa zamanda gerçekleştirilmiş devrim hareketleriyle ilgili bilgi verdikten sonra, bunların yapılmaması halinde, kurtuluşun da tehlikeye düşeceğini anlattı. Sözlerini kıyafete getirip "Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk Halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir... Bunu ispat etmek mecburiyetindedir... Bizim kıyafetimiz milli midir?.. Kıyafetsiz millet olur mu? Çok kıymetli bir cevheri çamura sıvıyarak aleme göstermekte mana var mıdır? Medeni ve çağdaş kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için layık kıyafettir: Ayakta iskarpin veya fotin, bacadta pontalon, yelek, gömlek, gravat, yakalık ve ceket, ve tabii bunları tamamlamak üzere başta şemsi siyerli serpuş, bunu açıkça söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Redingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi. İşte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz, ve onlara sormak isterim: Yunan serpuşu olan fesi

(13) Atay, Falih Rıfkı; Çankaya, S:398

(14) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, S:207

giymek caiz olur da şapkayı giymek neden olmaz? Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının özel giysisi cübbeyi nasıl giydiler?" dedikten sonra, kadınların giysilerine değinirken "Seyyehatimde köylerde değil, bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapamakta olduklarını gördüm... Erkek arkadaşlar, bu biraz bizim hodbinliğimiz eserdir... Kadınlarımız da bizim gibi müdrük ve mütefekkir insanlardır.. Onlar yüzlerini dünyaya gösterebilirler. Ve gözleriyle dünyayı dikkatle görebilirler. Bunda korkulacak birşey yoktur... Bu gidiş zorunludur. Bu zorunluk yüksek ve mühim bir neticeye varıyor. İsterseniz bildireyim ki bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye varmak için gerekirse bazı kurbanlar da verelim. Bunun önemi yoktur. Önemli olan, şunu ihtar ederim ki, bu halin muhafazasında ısrar ve taassup, hepimizi her an kurban koyun olmak istidadından kurtarmaz.. Medeniyetin çoşkun seli karışısında durmak beyhudedir". (15)

Saltanatın kaldırılmasında kullandığı bu çok kuvvetli sözleri burada da kullanan Atatürk, karşı koymalara hiçbir şekilde ödün verilemeyeceğini, düştüğü yolda kesinlikle ilerleneceğini belirtiyordu.

30 Ağustos'ta yine Kastamonu'ya dönüşte yaptığı konuşmasında da yapılan ve yapılacak devrimlerin amacının Türkiye halkını tamamen çağdaş ve uygar bir duruma getirmek olduğunu söyleyip tamamen çağdaş ve uygar bir duruma getirmek olduğunu söyleyip "Zihinlerdeki hurafeler tamamen terk olunacaktır. Onlar çıkmadıkça kafalara hakikat ışıkları giremez... Yaptığımız ve Yapmakta olduğumuz inkılapların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün anlamıyla uygar bir topluma haline getirmektir... Bu hakikati kabul etmeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir... Her halde zihniyetlerde mevcut hurafelerin hepsi terkedilecektir. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını sokmak imkansızdır" dedikten sonra, daha önceleri gerçekleştirilmek istenen sosyal yenilik hareketlerinin, erkeklere özgü kalması nedeniyle kökleşemediğini anlatmış, "Bir millet erkek ve kadın denilen iki cins insandan oluşur. Kabildirki bunun bir parçasını ilerletip öbürünü bırakalım da toprakların gelişme bekleyelim? Mümkündür ki bir toplumun yarısı topraklara zincirle bağlı kaldıkça öteki kısmı göklere yükselsin?" Bu sözleriyle yapılacak tüm yenilik hareketlerine Türk toplumunun kadın erkek ayrımı yapılmaksızın katılması gerektiğini belirtiyordu. Yine aynı konuşmasında, din adamı giysileriyle halkı kandırmaya çalışan kimselere de dikkati çekip bu giysilerin olumsuz giyilmesi sakıncalarını da açıklıyordu: "Devlet memurları bütün milletin kıyafetlerini tashih edecektir. Fen, sıhhat açısından önemli olarak, her yönden denenmiş medeni kıyafet kullanılacaktır" (16)

(15) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II, S:210-11

Eylül ayı başında, gazetelerde kıyafet konusunda Heyeti Vekiliye Kararnamesi yer alıyordu. Tekke ve Zaviyelerin de kapatıldığını bildiren bu kararnamede (243 sayılı Karaname) devlet memurlarının giyecekleri kıyafet hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor, şapka giyme zorunluğu getiriliyordu. Dinsel giysilere de belirli kısıtlamalar yapılıyor, bu giysilerle sokakta dolaşmak yasaklanırken yalnız Diyanet İşleri'ne bağlı görevlilerin görev başında sarık giyebilecekleri yazılıyordu (17).

Kastamonu gezisinden Ankara'ya dönüşünde Atatürk'ün kendisine Türk halkının bir gün şapka giyeceğini söylemesini 1919 yılında kuşku ile karşılayan Mazhar Müfit Kansu, bu girişi hayretle izlemiş, üstelik arabada Atatürk'ün yanında oturmakta olan Diyanet İşleri Başkanının da başında şapka olduğunu şaşırarak görmüştü (18).

Şapka giyenler arasında kısa bir süre önce Vakit yazarını şapka giydiği için hapsedirmeye çalışan Ankara İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali (Çetinkaya) Bey'de vardı (19).

Kastamonu gezisi ve konuşmaları, Türk toplumuna yeni bir atmosfer getirdi. Atatürk: "Halk-o saf kitle, bilemezsiniz ne kadar yenilik taraftarıdır. Engeller hiçbir zaman bu basit tabakadan gelmiyecektir" (20) derken, gerçekten yanılmamıştı. Şapkanın uygulanması, giyilmesi kadar kolay olmadı. Bir yandan şapkalar getirilir, yapılır, giyilirken, bir yandan da tıpkı bir zamanlar fese olduğu gibi, şapkaya da büyük tepkiler geldi. Ankara'daki din adamları Ankara Müftüsü Rifat Börekçi'yi ziyaret ederek yakındılar ve "Seninkini gördün mü? Nihayet bize şapkayı da giydirdi." diye şikayette bulunmak istediler. Ancak Rifat Börekçi "Efendiler, onun her yaptığı doğrudur. Eğer dininizi değiştirin derse, tereddüt etmeyin, onda da bir hikmet vardır" yanıtını vererek onların şikayetlerini dinlemedi (21).

Tepkiler, Atatürk'ün devrimleri yaparken halkın sağladığı uyumu görmek için yapmayı adet edindiği yurt gezisi sırasında ve sonra da sürdü. 21 Eylül'de İzmit'ten gezisine başlayan Atatürk, 22 Eylül'de Mudanya ve Bursa, 8 Ekim'de Balıkesir, 10 Ekim'de Akhisar-Manisa, İzmir, Kemalpaşa'ya, 13

(16) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Cilt II s:214-17

(17) Açıksöz, 5 Eylül, 1925

(18) Kansu Mazhar Müfit: A.g.e. S:133

(19) Atay, Falih Rıfki: A.g.e. S:398

(20) Soyak, Hasan Rıza: A.g.e. S:260

(21) İğdemir, Uluğ: A.g.e. S:29

Ekim'de İzmir'e 17 Ekim'de Konya'ya 21 Ekim'de Afyon'a giderek 22 Ekimde Ankara'ya döndü.

Batı Anadolu'daki gezisinde her yerde ucuz fötr yapımına başlandığını ve giyimine de pekçok kimsenin katıldığını gördü. Hatta bu gezi sırasında halktan kendisine kıyafette de bir uyum sağlaması için başvurular olmuştu. Akhisar'da Marmara Nahiyesi Uzunca Köylüleri; İzmir-Akhisar'dan Atatürk'e çektikleri telgrafta, şapkadan sonra kıyafette de bir uyum sağlanarak çeşitleme ve gü-lünçlüklerden halkın kurtarılmasını istemişlerdi. Bunu Akhisar-Yeniköy'den aynı kapsamda bir telgraf izlemişti. Atatürk'de 28.9.1925 tarihinde kendilerine sorunlarına ciddiyetle eğilineceğini bildirirken, bir başka telgrafla da Başbakan İsmet Paşa'dan bu dileklerin hükümetçe dikkate alınması ricasında bulunmuştu (22).

Yine de dini politikaya alet etmek isteyenler, bu olanağı değerlendirip şap-kaya gavurluk damgası vurarak ayaklanmalar çıkardılar. İlk ayaklanma 15 Eylül'de Sivas'ta oldu. Bunu Kayseri, Urfa, Nizip, Maraş, Erzurum, Rize ve Giresun bölgelerindeki ayaklanmalar izledi. Bu bölgelere giden istiklal Mah-kemerleri, olayların elebaşılarını yargılamak, bunların bazılarının yalnız şapka değil, tümüyle Kurtuluş Savaşına karşı olup Yunan emellerine dahi hizmet et-tiklerini ortaya çıkardılar. Mahkeme kararıyla devrime karşı bir de kitapçık yayınlamış olan İkilipli Atıf Hoca ile Ali Rıza, asıldılar (23)

İskilipli Atıf Hoca, şapkaya karşı tutumunu çok önceden belirtmiş, "Frenk Mukallitliği ve Şapka" adlı 32 sayfalık bir kitapçığı 1924 yılında ya-yınlamıştı. Kitabında şapkayı müslüman olan ve olmayan arasında tek ayırım sayıyor, "zina ve hırsızlığı şapka giymeye ehven" buluyordu. Ayrıca, şapkanın taklit olduğunu, taklidinse Şeriat esaslarına uymadığını da belirtiyordu. Buna bir tür cevap olmak üzere "İmana Tasallut" adlı kitabını yazan Süleyman Na-zif ise, İslam dinine bu kitapçığı yazanlardan daha derin bir mezarın kazılma-yacağını söylüyordu. Aynı dinlerden oldukları halde hem Hristiyanların, hem de Musevilerin şapka giydiklerini, şapkanın küfür olmayıp fes, külah gibi bir başlık olduğunu söylüyordu. Kanısı, karşı koymaların başlıca amacının Tev-hid-i Tedrisatla gelen yenilikleri durdurmak olduğuydu. Görüşlerine de şunu ekliyordu: "Bizde yasak veya beğenilmiş yoktur. İyi veya kötü vardır: Kötü ister Mekke-Medineden gelsin, reddedilmiştir. İyi ise, Londra, Paris Pekin de olsa, iyidir. Birşeyin güzelini çirkinini gösterecek kendisidir, fetva değil" (24).

(22) CBA,A:IV-17-C/D:70/F 2-3-4-5

(23) Aybars, Ergün: İstiklal Mahkemeleri, s:249

(24) Süleyman Nazif: İmana Tasallut, -Şapka Meselesi, İst. 1925- (Yazar, kitabının önsüzünde eserin şapka ka-nunundan önce yazıldığını belirtmektedir)

Şapka, her türlü karşı koymaya karşın, 25 Kasım 1925'de yasallaştı. Konya Mebusu Refik bey ve arkadaşlarının yasa tasarısı, 16 Ekim'de Meclise getirilmişti. Tasarı, Türkler için tüm çağdaş uygar ulusların başlığı olan şapkanın benimsenmesini öneriyordu.

Kanun görüşülürken hernekadar Bursa Milletvekili Nurettin Paşa, bunun anayasaya aykırı ve özgürlük kısıtlayıcı olduğunu, ayrıca mebusların memur olmadığı gerekçesiyle şapka kanunu kapsamına alınamayacağını öne sürerek şiddetli karşı koymalarda bulunduysada görüşü benimsenmedi. Antalya Milletvekili Resih Efendi, Peygamberin bile Roma İmparatorunun armağanı ceketini giydiğini, giysiyle Hristiyan olunamayacağını söyledi, Şükrü Kaya'da dinin devletle ilgili olmadığı Türk toplumunda şapkanın din açısından sakıncalı olmayacağını, ulusallık açısından, aynı kılığı giyen pekçok toplumun ulusallık duygularının ayrı olduğunu, anayasal açıdansa, ancak Türk bağımsızlığına, haysiyetine, ilerlemesine engel kayıtların anayasaya aykırı olduğunu söyledi.

Kütahya Milletvekili Ragıp Bey ise, aykırı olanın yasa değil "Paşa'nın kafası" olduğunu söylemekteydi (25).

Kanun, Nurettin Paşa ve Ergani Milletvekili İhsan Bey'in olumsuz oylarıyla, şu şekilde kesinleşti:

Madde 1: Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliye ve bil'umum müessesata mensup memurun müstahdemin Türk milletinin iktisap etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup buna menafi bir itiyadının devamını hükümet men eder.

Madde2: İşbu kanun tarih-i neşrinden itibaren mutaberdir.

Madde 3: İşbu kanun Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından icra olunur (26).

Nurettin Paşa'nın Meclisteki önerisi de çeşitli kesimlerden tepkiler getirdi. Onun gericiliğini protesto eden, dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyen telgraflar, Sultanhisar, Nazilli, Bozdoğan, Söke, Karacasu, Korkuteli, Babaeski halkı, ilerigelenleri ve belediyelerinden geldi. Ayrıca, onun gibilere karşı Mecliste önlemler alınması da isteniyordu (27)

Bundan sonra, şapkaya alışmak, uygulanmasında yatkınlık sağlanmak

(25) Z.C. 242-250

(26) T.B.M.M.Z.C. S:261

(27) 3-14 Aralık, 1925; CBA:IV-17-C/D:70/F-4-17

amacıyla, derhal memurlara şapka-giyim için uzun vadeli borçlar verildi. Ayrıca, bir de kitapçık yayınlanarak şapka giyimi, şapkayla selam, çıkarma, ayrıca üniforma şapkalarının özellikleri de halka tanıtıldı (28).

Göz alışkanlığına dayandığından, devrimler içinde en çok direnmenin şapkaya olduğu söylenebilir. Kıyafet devrimi, yalnız sosyal nitelikli, basit bir olay olmayıp laiklik ve uygarlıktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle benimsenmesi, çeşitli evreler geçirdi. Devlet memurlarına zorunlu şapka uygulaması üzerine, kimi kimseler, melon şapkayı "mel'un şapka" diye adlandırdı. Fötr ve melon şapkaya alışıldıktan sonra silindir şapkaya da ilk görüşte tepki gösterildi. O yıl Meclis açılışında Meclis Başkanının frakla silindir şapka giymesi, bu giysiyi gelenekleştirdi.

Türkler tarafından şapkanın benimsenmesi, batılılardan Türklerin ilerlemeleri konusunda köklü olamayacakları düşüncelerini sarstı. Öte yandan, Müslüman ülkelerde şapka ile Türklerin müslümanlıktan ayrıldıklarına ilişkin zayıf da olsa bir kanı yerleşti. Oysaki Atatürk, şapkanın Türkiye'de olduğu gibi bu ülkelerde de yayılacağı kanısındaydı. Bu inancı nedeniyle, Mısır elçisine bir işarette bulundu. Şöyleki: 1931 yılı Cumhuriyet Bayramı yemeğine davetli kordiplomatığın tümünün başı açık olmasına karşın Mısır elçisinin giymekte olduğu fesin Atatürk, çıkartılmasını sağladı. Elçi, protesto olarak yemeği terketti. Bu yüzden Türkiye ile Mısır arasında bir anlaşmazlık olasılığı başgösterdi. Türk Dışişleri Bakanlığı ise, davranışının elçinin rahatlığını sağlanması nedeniyle olduğunu söyleyerek anlaşmazlığın önünü aldı. Olay, DundesEvening Telegraph* gazetesini ve Near East mecmuasında yer aldı. Türkiye ile Mısır'ın neredeyse aralarının açılacağı, bu yazılarda da anlatılıyor ve bulunan çözüm şekli belirtiliyordu (29).

Çok sonraları, Mısır ordusu şapkayı kabul ettiği gibi, halkı da giyer oldu. Başka Müslüman ülkeler de Mısır'ı izledi. Böylece, Atatürk'ün başa konan şapka ile vicdandaki inancın ilgisi bulunmadığı görüşü kanıtlandı.

Şapka ve kıyafet değişikliği ile toplumsal yaşamda ne düşünce, ne inanç, ne kılık, hiçbirşeyin dondurulamayacağı, Türk toplumunda kesinlik kazanıyordu. Şapka, özgür, uygar yaşam ve düşüncenin sembolü olarak Türk toplumunda yerleşip gelişti. Türkiye'nin çağdaşlaşmasında da güçlü bir atılım, böylece gerçekleşti.

(28) Şapka ile Nasıl Selam Verilir, İst, 1925

(29) CBA:A.IV-A-C/D:70/F:14-1